

Požáry Ze čtyř stran hoří léto!

*Omamně kvetou akátové háje
zelená duše vína doutná na vinicích
krvácí vlčí máky v obilí*

*Přichází tma
a po stříbrném mostě kráčí luna
Svět je jak chleba vytažený z pece
a noc ujídá*

(Jan Skácel)

Dlouho jsem přemýšlel, jak uvést *Metodu* v čísle věnovaném „atmosféře“. Něco tak nepopsatelného jako atmosféru lze zprostředkovat jen čtenářským zážitkem; tak jsem se o to pokusil skrze slova Jana Skácela, jeho básně jsem objevil zhudebněně Jiřím Pavlickou a Hradišťanem... hudba dodá jeho slovům nový rozměr a vytváří atmosféru... jak už bylo řečeno, nepopsatelnou.

Ale teď k rubrice, kterou, vážení čtenáři, právě otevíráte: Začínáme pojednáním o „rituálu“, tomu sice již bylo věnováno samostatné téma jednoho z elektronických *Gymnasionů*, přesto se neustále ukazuje potřeba o rituálu psát. Na nejrůznějších akcích zažíváme aktivity, nazývané rituálem, mající však ve skutečnosti charakter jakési parodie na rituál. Co je tedy rituál? Co jsou jen „atmosférické programy“ a nikoliv rituály samy o sobě?

A co jsou naopak atmosférotvorné prvky pedagogického procesu? Po tom pátrala Zdeňka Škopková ve své diplomové práci a v druhém příspěvku této rubriky o tom přinášíme zprávu. A navazuje na ni další text, přepis rozhovoru s R. Stříteckým, který nám nechává poznat, jak s atmosférotvornými prvky, zejména zvukem a světlem, pracují profesionálové.

Metodu doplňuje ještě zpráva o výzkumu skupinové dynamiky.

Pěkné čtení!

Richard Macků

foto © z archivu R. Stříteckého, Art4Promotion

(Ne)zaměňujeme rituál?

Vít Erban, Michal Kaplánek

Na rituál můžeme pohlížet optikou hned několika disciplín. Psychologie mluví o významu rituálů v životě člověka – jako rituál se obvykle označuje opakující se jednání, jehož zachování je pro člověka důležité a dává jeho životu určitý dojem řádu. Když má někdo ve zvyku si každý den ráno ve stejnou hodinu dát kávu a pak teprve jde do práce, říkáme tomu rituál.

Jsou však i další pohledy – níže představujeme ten antropologický a náboženský. To proto, abychom na kurzech s programovým prvkem v podobě rituálu nezacházeli lehkovážně. Mohlo by to někoho urazit, mohli bychom tím znehodnotit význam slova „rituál“.

RITUÁL POHLEDEM TEOLOGA Michal Kaplánek

Původně byly rituály spojeny s náboženstvím, takže původní význam tohoto slova je „náboženský obřad“. Tento obřad obvykle propojoval nějaký úkon, který měl především praktický účel, s jeho symbolickou interpretací. U některých z náboženských rituálů postupně praktický význam přestal být aktuální, takže zůstal význam symbolický, který se stal základním důvodem, proč se rituál nadále udržoval a rozvíjel. Pokud bychom pátrali po vzniku rituálů, které dnes mají náboženský charakter, jako je třeba u židů obřizka nebo u křesťanů křest či pomazání nemocných, přišli bychom většinou na to, že jejich základ byl v nějakém čistě praktickém jednání, které za určitých okolností nabylo symbolický význam.

Výchovný/Rozvojový význam rituálu

Rituál sám o sobě by prvoplánově neměl mít výchovný účel, přesto se ale může stát výchovným prostředkem. Účastníci

akce se při něm naučí vnímat symbolicky a symbolicky se vyjadřovat. V každém případě (dobrý nebo lépe řečeno skutečný) rituál dává účastníkům možnost vyjádřit to, co by jinak vyjádřit nemohli. Současně se účastníci učí ztišení, což je předpokladem meditace, ať už východní nebo křesťanské, anebo alespoň klidné reflexe. Právě proto je dobře, pokud se s rituály v dramaturgii kurzu/táborů počítá. Rituál totiž dává prostor k symbolickému jednání a současně tím, že předpokládá řád a pravidelnost, napomáhá k tomu, aby se ze skupiny vytvořilo společenství (okruh lidí, kteří mají něco společného a kteří jsou propojeni mezosobními vztahy). Není ovšem snadné naplánovat takový úkon, který se stane rituálem anebo se alespoň rituálu podobá. Musí totiž být jednoduchý a přitom mít symbolický charakter, který členové skupiny (účastníci kurzů) chápou a přijímají. Současně je ke vzniku rituálu nutné, aby se vícekrát opakoval (nemusi to ovšem být opakování při stejné akci).

Zařazení rituálů do programu po- ➤

važují za vhodné zejména na těch akcích, na kterých účastníky buď něco už spojuje anebo je možné předpokládat „naladění na společnou strunu“, právě díky této akci.

Pro mě jako křesťana je nejhezčím rituálem společná večerní modlitba anebo takový rituál, který má podobný charakter, jako je třeba tradiční skautská večerka: „Zapadl den, slunce svít ... usíná Boží tvor“. Důvod není pouze náboženský, ale prostě existenciální. Potřebuji uléhat ke spánku smířený sám se sebou a se světem kolem sebe. Také s tím, že tento den, tato příležitost neodvolatelně skončila.

Často se dnes na různých akcích (např. adaptační kurzy, letní tábory) zavádějí rituály v podobě společného zakončení dne. Někdy se ale jedná o rituály, které patří zcela přirozeně ke způsobu, jak určitá komunita dává najevo svou soudržnost. Jsou to třeba skautské rituály (skautský slib, ale i nástup k vlajce nebo večerka na táboře) anebo rituály opravdu náboženské (ranní četba bible, večerní modlitba). Takové rituály mají v každém případě posvátný charakter, ať už se vztahují k náboženství anebo poukazují na nějakou významnou hodnotu, která komunitu spojuje (např. státní hymna). Pokud tyto momenty neprožíváme jako posvátné, znamená to buď, že symbolické úkony byly zařazeny nevhodně (formálně, zbytečně anebo teatrálně) anebo že nejsme schopni prožívat jejich symbolický charakter. Jinak totiž budou zpívat českou státní hymnu lidé, když o něco jde (1938, 1968, 1989, ale i 2019); jinak ji zpívají děti, když se jí učí ve škole. Ti, kdo někdy zažili zpěv hymny ve vypjatých situacích, vnímají ji jako posvátnou i při společenských příležitostech jako je třeba promoce.

Bez prvku ticha (byť třeba ve formě meditativní hudby) si dokážu večerní rituál jen těžko představit. Jinak by mohlo jít o víceméně formální, skoro až automatický úkon, anebo naopak o úkon spojený s vírou v jeho magickou moc.

RITUÁL POHLEDEM ANTROPOLOGA **Vít Erban**

Jedno z možných vymezení rituálu zní, že je to formalizované, stylizované, stereotypně se opakující chování, ve kterém jsou mimořádně hutně koncentrovány symbolické významy. Je prováděné s určitou vážností, soustředěním a vnitřním zaujetím, a to pouze příležitostně, na vyhrazeném místě a ve vyhrazeném čase. Důležitým aspektem rituálu je, že se snaží cosi způsobit a má určité zacílení. Rituál je vlastně způsob, prostředek nebo nástroj, jak něčeho dosáhnout. Naopak je sporné, nakolik rituál musí být aktivitou kolektivní, skupinovou, nebo můžeme uvažovat i o rituálech čistě individuálních.

Rituál vyniká především propracovanou symbolikou a výrazně stylizovanými prostředky, ať už jde o slova, gesta nebo artefakty. V ostatních aspektech jej skutečně můžeme snadno zaměnit s jinými projevy, zvláště v odlišných kulturních kontextech. Například v evropské kultuře dnes víceméně jasně oddělujeme rituál od divadla (i když ve starověkém Řecku toto odlišení ještě nebylo tak zjevné), zatímco řada žánrů východoasijského divadla se volně prolíná s rituálem, a to dokonce i v rámci jednoho představení. Ve skutečnosti je jen málo lidských činností, které by neměly určité rituální prvky. Lidská kultura, tedy celkový způsob života, který jsme převzali od předků a který zase předáváme svým potomkům, je v podstatě rituální záležitost. Každodenní normy, které dodržujeme, mají do jisté míry rituální povahu, počínaje pozdravem nebo poděkováním a konče hygienou a pravidly stolování. I samotný jazyk tkví v rituálu, stejně jako hry, soutěže, svátky či sport. Nehledě na politiku, obchod či náboženství. Vše, co je součástí kultury, má určité zřetelně rituální prvky. Nicméně ritualizované chování není jen lidská záležitost, běžně jej nacházíme i v přírodě. Někdy může mít výhradně genetický podklad (např. námluvy a párování u mnoha druhů živočichů), ale jindy jde o chování v průběhu života teprve osvojované, které se dokonce může lišit i u různých skupin nebo izolovaných

populací stejného druhu (např. šimpanzí dešťové či ohňové tance). Rekl bych to tedy tak, že kulturou jsme jen zvýraznili a rozpracovali to, co je v nás už od přírody.

Obecně ale můžeme shrnout, že rituály uvádějí do souladu naše vnitřní, mentální prožívání s fyzickou, vnější činností. Sjednocují naše představy a emoce s jejich vnějšími projevy, ať už to jsou gesta, slova nebo artefakty. V obecnějším smyslu také spojují jedince s kolektivem, vytvářejí a stmelují pospolitost. Tak je to nejen u lidí, ale právě i u sociálních druhů zvířat.

Poměrně užitečnou typologii rituálů, které se vyskytují v různých kulturách, podala např. americká odbornice na rituály Catherine Bellová. Rozlišila rituály na:

- 1) přechodové neboli iniciační
- 2) kalendářní a pamětní
- 3) soudržnosti a směny
- 4) odvracející zlo a neštěstí (nebo nastolující štěstí)
- 5) hodovní a postní
- 6) politické

Ale rozhodně to není konečný výčet. Můžeme připojit také rituály předvídání budoucnosti a zjišťování vůle vyšších sil a božstev, rituály léčitelské nebo rituály rebelie a převrácení společenských rolí (jako je např. masopust či karneval). A jistě i mnoho dalších.

Výchovný/Rozvojový význam rituálu

Iniciační, přechodové rituály, mají jednoznačně výchovnou povahu. Tradiční rituál je často dokonale propracovaný, vybroušený a vyzkoušený napříč generacemi. Ale také naopak – rituály často zanikají nebo se vyprazdňují do pouhé formy bez obsahu, protože v odlišné době ztrácejí smysl a přestávají fungovat. Současnost a evropská kultura ztrácí schopnost prožívat a tedy rozlišovat všední a sváteční čas, případně každodenní a posvátný prostor. A právě rituál může navracet k archaickému způsobu vnímání, který stál na počátku lidské kultury. Může nás učít, že vše má svůj čas a svoje místo, tedy na chvílku odložit svou libovůli a dobrovolně se nechat vést ať už přírodními rytmy, kulturní tradicí, nebo vírou ve vyšší řád. Rituály nás učí rozlišovat mezi svobodou a daností. Pokud si toto znovu osvojíme, můžeme vrátit rituálům jejich původní smysl a naučit se je znovu prožívat.

Z kurzu Tramtárie, 2017. | foto © Jiří Šofka

Jak je tedy patrné, používat a využívat rituály na kurzech a jiných akcích je určitě vhodné – už proto, že mladí lidé rituály potřebují, aby se dozvěděli něco o sobě, o ostatních a o svém místě ve světě. Tato potřeba je někdy tak silná, že je často vede k podvědomému vytváření vlastních, subkulturních rituálů. Pokud jim k tomu dáme směr, určitou organizaci a hlavně nabídneme význam, může to být velmi prospěšné. Na druhou stranu, rituál může být velice silný prostředek, ale také nebezpečná zbraň v rukou nepovolaného. Proto bych doporučoval tyto nově vytvořené rituály odlehčovat určitou herní formou, aby z nich stále bylo úniku, tedy aby to byla spíše hra na rituál. Skutečně účinné rituály např. psychotherapeutické či spirituální povahy může organizovat a provádět pouze školený odborník či duchovní. Ideální nicméně je, když nemusíme mladým lidem žádné umělé rituály vymýšlet a ordinovat, ale necháváme je udržovat a rozvíjet ty rituály, které jsou dány kulturou, tradicí a přirozenou potřebou.

Nebezpečí spojená s rituály

Existuje poměrně velké riziko indoktrinace, manipulace a fanatismu, probuzení určitých „stádních“ či „kmenových“ instinktů, kdy jedinci přestávají jednat a rozhodovat se individuálně a stávají se loutkami vytvořené skupinové autority totalitní povahy. Výborně to popsal např. anglický spisovatel William Golding ve svém slavném románu Pán much. Zejména už zmiňované přechodové, iniciační rituály se často pojí s určitou mírou fyzického či psychického strádání či aspoň stresu a napětí, kterým je třeba projít, ale někdy také rituálního násilí, přinejmenším symbolického, které je třeba vydržet. To samozřejmě může končit i těžkými psychickými traumaty, kdy se jedinec stává obětím beránkem potlačené skupinové agrese. Z individuálního, psychologického hlediska může nezvládnutá potřeba ritualismu vyústit do obsedantně-kompulzivní (nutkavé) neurózy.

Co dělá rituál krásným?

Kromě prožitku určitého tajemství je to také intenzivní prožitek pospolitosti. Tedy zkušenost, že člověk nikdy není tvář v tvář tomu, co nezná, opuštěný a sám. Lidé, tradice, kultura poskytují našim životům významy a nabízejí smysl.

PROMÍŇTE,
ALE JÁ TO CÍTÍM
SPÍŠE JAKO IRITUÁL
NEŽLI RITUÁL!

Atmosférotvorné prvky pedagogického procesu

Richard Macků, Zdeňka Škopková

Před dvěma lety odevzdala Zdeňka Škopková, studentka pedagogiky volného času v Českých Budějovicích, diplomovou práci na téma „Atmosférotvorné prvky pedagogického procesu“. V souvislosti s aktuálním tématem Gymnasionu jsem si na tuto práci nemohl nevzpomenout... vybral jsem tedy ta nejzajímavější zjištění.

Poznámka: Chcete-li, podívejte se také na tematicky velmi blízké příspěvky v tomto čísle:

- 📖 Atmosféra je něco (Praxe),
- 📖 Atmosféra jako duchovní průnik silokřivek kurzu (Teorie),
- 📖 Rozhovor s R. Stríteckým (Metoda).

Nejprve k atmosféře, zase trochu jinak...

Atmosféra je pro naši Zemi nepostradatelnou: Země je jedinou planetou sluneční soustavy, která díky složení atmosféry umožňuje život takový, jaký ho známe. Samotný termín **atmosféra** vznikl složením řeckých slov *atmos* (pára) a *sphaira* (obal). Pod pojmem pára si lze představit všechny chemické prvky dohromady. A jsme u toho... **atmosféru tvoří prvky!** A to i tu atmosféru na zážitkových kurzech a jiných akcích.

V zemské atmosféře ty prvky byly, jsou a budou. Moc se nemění ani v té atmosféře pedagogické, kterou tvoří vnímání, prožívání, hodnocení a reagování všech aktérů na to, co se v daném prostředí aktuálně odehrává nebo se má v nejbližší době odehrát. Proto je dobré o těch nejobvyklejších prvcích vědět a pracovat s nimi.

Ono **prostředí** je pro atmosféru nesmírně důležité, je to životní prostor, na který je

osoba, skupina nebo program specificky vázán; ne vždy se musí jednat o fyzický prostor. V rámci tohoto prostředí (skupin, akcí) můžeme také vnímat určité **klima** – to má ale oproti atmosféře dlouhodobější trvání a je mnohem obtížnější jej utvářet/modifikovat pomocí nějakých triků, nástrojů, technik..., které v tomto článku popisujeme.

